

Artikel

Wel of geen advocaat?

De kwetsbare verdachte en rechtsbijstand bij het verhoor

Prof. mr. dr. M. (Marijke) Malsch, P. (Pieter) Vergouw Msc, mr. dr. M.F. (Marelle) Attinger en dr. P.R. (Robin) Kranendonk*

NTS 2025/39

146

1. Inleiding

Een politieverhoor is ingrijpend voor de verdachte: de onwetendheid over wat er gaat gebeuren en de vragen van de politie kunnen intimiderend zijn. Kwetsbare verdachten zijn hierbij extra in het nadeel. Zij hebben vaak weinig overzicht en zijn gemakkelijker te beïnvloeden.¹ Ook begrijpen veel kwetsbare verdachten hun rechten niet.²

* Prof. mr. dr. M. (Marijke) Malsch is hoogleraar Empirical Legal Studies bij de Open Universiteit en fellow bij het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR). P. (Pieter) Vergouw Msc werkte als student-assistent bij de Open Universiteit mee aan het onderzoek, en is nu docent Recht en Gedrag bij de Universiteit van Amsterdam. Mr. dr. M.F. (Marelle) Attinger is universitair docent strafrecht aan de Open Universiteit. Zij doet onderzoek naar het recht op rechtsbijstand en de mensenrechtelijke aspecten van het sanctierecht. Zij is vice-decaan onderwijs van de faculteit Rechtswetenschappen. Dr. P.R. (Robin) Kranendonk is als onderzoeker verbonden aan de Politieacademie en het NSCR. Voor haar promotie onderzocht zij de invloed van verhoortechnieken op de verklaringen van licht verstandelijk beperkte verdachten, en de herkenning van deze verdachten. De auteurs danken Henk Elffers en Marigo Teeuwen voor hun zinnelijke bijdrage aan eerdere versies van dit artikel.

1 P. Bouhaj-Vrij & H. Kaal, *Licht verstandelijke beperking en strafrecht: de strafrechtadvocaat. Een handreiking voor de advocatuur voor het bijstaan van volwassenen met een LVB*, Leiden: Hogeschool Leiden 2020.

2 G. Gudjonsson & T. Joyce, 'Interviewing adults with intellectual disabilities', *AMHID* 2011/5, p. 16-21; Q. Ronnenbergh, *Het begrijpen van de Nederlandse cautie door jongeren zonder een licht verstandelijke beperking met*

Kwetsbaarheid kan worden veroorzaakt door een licht verstandelijke beperking, maar ook door een psychische stoornis (bijvoorbeeld ADHD of autisme), een cognitieve functiestoornis of minderjarigheid.³ Regelmatig komen verschillende aandoeningen of kwetsbaarheden tegelijkertijd voor. In dit artikel staan mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB) centraal. Zij begrijpen informatie niet altijd goed, zien niet in wat de gevolgen van hun handelingen kunnen zijn, willen *pleasen* of zijn vatbaar voor suggestie. LVB's worden echter lang niet altijd (tijdig) onderkend.⁴

Strafadvocaten onderhouden regelmatig contact met hun cliënten. Zij zouden kwetsbaarheden daardoor sneller kunnen signaleren en aandacht kunnen vragen voor een aangepaste verhooraanpak. Ook kunnen ze mogelijk voorkomen dat hun cliënt te snel afstand doet van rechtsbijstand tijdens het verhoor. Maar niet elke verdachte heeft een advocaat, en niet elke advocaat heeft voldoende kennis en vaardigheden om een kwetsbaarheid tijdig te herkennen.

Er leven nog veel vragen over het doen van afstand van rechtsbijstand, zeker in het geval van kwetsbare verdachten. Niet duidelijk is welke omstandigheden rond-

een IQ hoger dan 85. Een replicatieonderzoek. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam 2016; M. Teeuwen & M. Malsch, *Licht Verstandelijk Beperkte jongeren in de strafprocedure: knelpunten en risico's*, Amsterdam: NSCR 2017.

3 A. van Amelsvoort & I. Rispens, *Handleiding Verhoor*, Den Haag: Sdu 2021; I. Rispens & J. van der Sleen, *Handleiding verhoren van Kwetsbare Verdachten*, Den Haag: Sdu 2022.

4 H. Kaal, *Ongewoon moeilijk. Jeugdige delinquenten met een LVB als (voortdurende) bron van zorg*, Den Haag: Boom Lemma 2013; M. Teeuwen, *Verraderlijk gewoon. Licht verstandelijk gehandicapte jongeren, hun wereld en hun plaats in het strafrecht*, Amsterdam: SWP 2012; R. Kranendonk, *Recognizing and interviewing suspects with intellectual disability*, Den Haag: Boom 2025.

om het politieverhoor het doen van afstand bevorderen, en hoe de communicatie tussen kwetsbare verdachten en de verhoorders over het wel of niet inschakelen van een advocaat verloopt. Wij deden daarom onderzoek naar de vraag of en hoe volwassen kwetsbare verdachten, met name personen met een LVB, afstand doen van een advocaat en wat de redenen hiervoor zijn, mogelijk in vergelijking met ‘normaal begaafde’ verdachten.⁵

Dit onderzoeksproject is uitgevoerd door een team van onderzoekers van de Open Universiteit, het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) en de Politieacademie.⁶ Eerst wordt hieronder de literatuur over de kwetsbare verdachte en de regeling van rechtsbijstand besproken. Vervolgens worden de methoden van onderzoek uitgelegd. Daarna volgen de resultaten van het onderzoek. Het artikel wordt besloten met conclusies en aanbevelingen.

2. De kwetsbare verdachte

Een aanzienlijk deel van alle verdachten en veroordeelden heeft een licht verstandelijke beperking. De beschikbare schattingen hebben voornamelijk betrekking op gedetineerden. Zij lopen uiteen, afhankelijk van onder meer de definitie van LVB die wordt gebruikt, tussen de 30 en 45 procent van de gedetineerden.⁷ Er is regelmatig sprake van meerdere beperkingen en/of stoornissen. Verdachten met een LVB zijn vaak gevoelig voor suggesties, vooral als die afkomstig zijn van autoriteiten, of medeverdachten.⁸ Sommige LVB-verdachten antwoorden standaard ‘ja’ op alle vragen, ook als het daadwerkelijke antwoord eigenlijk ‘nee’ is. Ze willen vaak vooral graag meewerken en conflicten vermijden.⁹ Ze weten zichzelf niet altijd goed te presenteren, zowel tijdens verhoren als tijdens zittingen. Het ontbreekt hen veelal aan inzicht in wat de gevolgen kunnen zijn van de verklaring die ze afleggen, of van het doen van afstand van een advocaat.¹⁰ Dit alles kan ertoe leiden dat deze verdachten tijdens het politieverhoor onjuiste verklaringen afleggen die niet worden onderkend en gecorrigeerd, en dat zij hun rechten niet verwezenlijken. In het uiterste geval kunnen zij voor een strafbaar feit worden

veroordeeld dat ze niet hebben gepleegd, of ontvangen ze geen hulp terwijl ze die wel nodig hebben.¹¹

In het Nederlandse strafproces speelt het proces-verbaal (pv) van een verdachtenverhoor een belangrijke rol, zowel bij de bewijsvoering als in het proces zelf. Wat in een pv staat, kan bepalend zijn voor het bewijs van een strafbaar feit, óók als het pv niet klopt. Rechters gaan immers meestal uit van de juistheid van pv's.¹² Gebleken is dat pv's het verhoor echter lang niet altijd correct weergeven. Mogelijke druk die op een (kwetsbare) verdachte is uitgeoefend, blijkt niet altijd uit een pv en de bewoordingen van de verdachte worden soms verdraaid weergegeven.¹³ Als er geen advocaat bij het politieverhoor is, kan dat negatieve gevolgen hebben voor (de juistheid van) wat de verdachte zegt, maar ook voor hoe die verklaringen op papier komen en de rol die deze verder in het proces spelen.

Advocaten kunnen bijstand aan de verdachte bieden, voorafgaand aan en tijdens het verhoor. Ze kunnen erop toezien dat de cliënt begrijpt wat er gaat gebeuren en wat er wordt gevraagd, zorgen dat zijn verklaringen correct en volledig in het pv terechtkomen, hem wijzen op zijn rechten en controleren of deze worden nageleefd.¹⁴ De advocaat speelt dus een cruciale rol in deze fase van het proces. Niet alle verdachten beseffen echter wat het belang is van goede rechtsbijstand. Als ze de indruk hebben dat het wachten op een advocaat leidt tot vertraging, zijn zij waarschijnlijk eerder geneigd om afstand te doen van een advocaat.¹⁵ Voor kwetsbare verdachten komt hier nog bij dat zij vaak willen verbloemen dat zij wel degelijk begeleiding en hulp van anderen nodig hebben.¹⁶ Dit kan ertoe leiden dat zij afstand doen van rechtsbijstand, terwijl die juist noodzakelijk is voor een effectieve uitoefening van hun verdedigingsrechten.

3. Rechtsbijstand: de regeling

Verdachten hebben recht op een eerlijk proces, waaronder ook het recht op rechtsbijstand valt (art. 6 EVRM, art. 47 Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, art. 18 lid 1 Grondwet). Hierbij gaat het niet alleen om rechtsbijstand, maar ook om het recht op informatie en enkele grondbeginselen uit het strafrecht, zoals de onschuldpresumptie en equality of arms. Het recht op rechtsbijstand omvat consultatiebijstand en verhoorbij-

5 Ons onderzoek gaat niet over minderjarige verdachten.

6 Zie www.ou.nl/documents/40554/43215/RW_Afstand_advocaat_en_kwetsbare_verdachte.pdf voor een uitgebreide weergave van dit onderzoek.

7 Zie o.m. E.F.J.M. Brand & A.A. van den Hurk, *10 jaargangen PIJ-ers. Kenmerken en veranderingen*, Den Haag: Dienst Justitiële Inrichtingen 2008; H.L. Kaal, *Prevalentie licht verstandelijke beperking in het justitiedomein*, Leiden: Expertisecentrum Jeugd, Hogeschool Leiden 2016. Voor een overzicht van onderzoeken naar onder meer de prevalentie van LVB, zie Kranendonk 2025.

8 X. Moonen, M. de Wit & M. Hoozeveld, 'Mensen met een licht verstandelijke beperking in aanraking met politie en justitie', *Proces* 2011/5, p. 245-250; Teeuwen 2012.

9 Idem.

10 S. van den Akker & A.H.T. de Haas, 'Oog voor de "kwetsbare verdachte" in en rondom het verhoor', *JutD* 2021/3, p. 27-28; Kranendonk 2025.

11 Teeuwen, 2012; Teeuwen & Malsch 2017.

12 Malsch e.a. 2015.

13 M. Malsch, R. Kranendonk, J. de Keijser, H. Elffers, M. Komter & M. de Boer, *Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren*, Apeldoorn: Programma Politie & Wetenschap 2015; M. Malsch, 'Het verhullende proces-verbaal en ander ondeugdelijk gedrag van de politie', *Nederlands Juristenblad* 2022/8, p. 556-561.

14 C. Peristeridou, A. Pivaty & D. de Vocht, 'Het digitale strafproces: een procedural justice-perspectief', *BSb* 2021/2, p. 50-57.

15 J. Blackstock, E. Cape, J. Hodgson, A. Ogorodova, T. Spronken & M. Vanderhallen, *Inside Police Custody: An Empirical Account of Suspects' Rights in Four Jurisdictions*, Cambridge: Intersentia 2014.

16 Teeuwen 2012.

stand.¹⁷ Nadat de EU-richtlijnen 2012/13/EU en 2013/48/EU daartoe dwongen, heeft ook de Nederlandse wetgever de rechtsbijstand bij het politieverhoor geregeld. Er zijn enkele regelingen in het Wetboek van Strafvordering opgenomen specifiek voor de minderjarige en de kwetsbare verdachte.¹⁸

Als verdachten niet worden aangehouden maar worden uitgenodigd op het politiebureau, moeten ze zelf een advocaat inschakelen. Dit staat in de uitnodigingsbrief die ze van de politie ontvangen. In die brief wordt vermeld dat een advocaat niet kosteloos is.¹⁹ Dit soort informatie kan verdachten afschrikken en hen ervan weerhouden contact op te nemen met een advocaat. Verdachten moeten bovendien zelf in actie komen om een advocaat te krijgen.²⁰ Wij veronderstellen dat dit het doen van afstand van een advocaat kan stimuleren. Waarschijnlijk is dat vooral het geval bij verdachten met een licht verstandelijke beperking, die immers onvoldoende overzicht hebben om zich de rol van een advocaat voldoende te realiseren.

Verdachten kunnen afstand doen van rechtsbijstand. Artikel 28a Sv eist dat deze afstand 'vrijwillig en ondubbelzinnig' is. Er mag dus geen druk worden uitgeoefend op de verdachte. Op elk moment in de strafprocedure, dus ook tijdens het verhoor, kan worden teruggekomen op de afstand; dan moet er alsnog een advocaat bij het verhoor komen.²¹ Een belangrijke vraag is natuurlijk hoe het informeren van de verdachte over de gevolgen van afstand plaatsvindt. Wordt daar de tijd voor genomen? Wat wordt er gezegd en is dit begrijpelijk voor deze verdachte?²²

Voor *kwetsbare* verdachten geldt een strengere regeling voor rechtsbijstand en het doen van afstand. Als een kwetsbare verdachte is aangehouden, wordt ex artikel 28b lid 1 Sv een door de overheid gefinancierde advocaat aangewezen, en wel voor alle strafbare feiten. Kwetsbare verdachten kunnen geen afstand doen van

consultatiebijstand voordat zij door een advocaat over de gevolgen hiervan zijn ingelicht (art. 28c lid 2 Sv).²³ Een knelpunt bij deze regeling is natuurlijk of tijdig wordt herkend dat een verdachte kwetsbaar is. Als een kwetsbaarheid niet wordt herkend, zal de verdachte de extra bescherming meestal mislopen.

Hoe wordt in de praktijk omgegaan met de verplichting om de (kwetsbare) verdachte te informeren over de gevolgen van het doen van afstand? Wordt kwetsbaarheid onderkend, en informeert dan eerst een advocaat deze verdachte over de gevolgen van het doen van afstand, zoals de wet vereist? Uit onderzoek van 88 politieverhooren bleek dat verdachten geen enkele maal werden geïnformeerd over de gevolgen van het doen van afstand indien er geen advocaat bij het verhoor aanwezig was, terwijl duidelijk was dat verdachten de gevolgen van afstand niet altijd begrepen.²⁴ Dit onderzoek ging over zowel kwetsbare als niet-kwetsbare verdachten.

Kwetsbare niet-aangehouden verdachten kunnen afstand doen van rechtsbijstand zonder dat een advocaat hen over de gevolgen ervan heeft ingelicht; de bescherming van artikel 28c lid 2 Sv geldt niet voor hen. Er bestaat wel een *Regeling adviestoevoeging zelfredzaamheid* (RATZ) voor niet-aangehouden verdachten. Deze verdachten komen, als ze onvoldoende draagkrachtig zijn, in aanmerking voor een vergoeding van de advocatenkosten.²⁵ De RATZ is in 2024 andermaal verlengd. De vraag is in hoeverre kwetsbare verdachten de regeling begrijpen: slechts een klein deel van de niet-aangehouden kwetsbare verdachten lijkt de weg naar een advocaat te vinden.²⁶

Een nieuw Nederlands ontwerp-wetsvoorstel gaat de rechtsbijstand beter regelen.²⁷ Het voorstel bevat belangrijke nieuwe regels, onder meer voor kwetsbare en niet-aangehouden verdachten. Het inschakelen van een advocaat is echter ook afhankelijk van de welwillende inzet van betrokken personen, tijd, kennis, begrijpelijke uitleg en andere situationele en financiële omstandigheden. Er moeten wel geld, tijd en advocaten beschikbaar zijn, en juist dat lijkt problematisch te zijn.

Op Europees niveau is er al jarenlang aandacht voor de kwetsbare verdachte. Er zijn verschillende Europese rechtsinstrumenten die de rechtspositie van deze verdachten versterken.²⁸ Effectieve participatie in het straf-

17 EHRM (GK) 27 november 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:1127JUD003639102, NJ 2009/214 (*Salduz/Turkije*).

18 In april 2024 heeft de Hoge Raad een uitspraak gedaan over de toepassing van *Salduz* bij kwetsbare verdachten, zie ECLI:NL:HR:2024:556: in beginsel moet bewijssuitsluiting plaatsvinden als de verdachte wegens kwetsbaarheid geen rechtsgeldige afstand heeft gedaan. De zaak werd teruggevoerd naar het gerechtshof.

19 Volgens de Hoge Raad voldoet een dergelijke wijze van informatieverstrekking aan de informatieverplichting van art. 27c Sv, zie HR 18 februari 2020, ECLI:NL:HR:2020:288; J.R. Kramer, 'Geef elke kwetsbare verdachte een advocaat bij het politieverhoor. Het recht op rechtsbijstand vanuit het perspectief van de kwetsbare verdachte', *BSb* 2022/2, p. 66-73; zie over een zaak waarbij een minderjarige afstand deed van rechtsbijstand nadat hem ten onrechte was medegedeeld dat hij die zelf moest betalen, HR 9 april 2024, ECLI:NL:HR:2024:555. In deze zaak volgde vernietiging en terugwijzing; M. Attinger, *Rules of conduct for criminal defence lawyers in the EU. A deontological approach to defence rights* (diss. Heerlen), Heerlen: Open Universiteit 2020.

20 Kramer 2022.

21 *Kamerstukken II* 2014/15, 34157, nr. 3, p. 39.

22 Soms leidt het niet-informeren van de verdachte over de gevolgen van afstand tot cassatie, zie HR 19 maart 2024, ECLI:NL:HR:2024:412. Het ging hierbij niet om een kwetsbare verdachte. De zaak werd terugverwezen naar het gerechtshof.

23 Over de vraag of een (niet-aangehouden) verdachte kwetsbaar is, en of deze dan afstand kan doen zonder te zijn geïnformeerd over de gevolgen, zie HR 9 april 2024, ECLI:NL:HR:2024:556.

24 S. Keetman, *Ik geef je de cautie! Een onderzoek naar de investering van verhoorders tijdens Nederlandse politieverhooren in het begrijpelijk maken van de rechten voor verdachten* (scriptie Masterproject Wetenschap en Opsporing), 2022 (gebaseerd op data uit onderzoek van Kranendonk 2025).

25 Zie www.raadvoorrechtsbijstand.org/kenniscentrum/projecten/ratz/ en www.rvr.org/advocaten/ingeschreven/regeling-adviestoevoeging/.

26 Het in dit artikel beschreven onderzoek gaat niet nader in op de vraag of verdachten gebruik hebben gemaakt van de RATZ. Zie over de RATZ: Kramer 2022.

27 *Kamerstukken II* 2022/23, 36327.

28 Zie A.V.J. de Brouwer, 'De kwetsbare verdachte en zijn recht op effectieve participatie in het gemoderniseerde strafproces', *Platform Modernise-*

proces, en vooral ook het begrijpen daarvan, zijn kernelementen van deze Europese kaders. De Brouwer waarschuwt dat de plannen voor het Nederlandse nieuwe Wetboek van Strafvordering, die gebaseerd zijn op diverse Europese rechtsinstrumenten, op punten een achteruitgang van de bescherming van kwetsbare verdachten kunnen opleveren doordat de maatregelen afhankelijk worden gemaakt van het initiatief van de officier van justitie of de rechter. Dat laatste geldt ook voor het laten doen van onderzoek naar een mogelijke kwetsbaarheid bij de verdachte als hiervan een vermoeden bestaat.²⁹ De kans bestaat dat ook in de toekomst kwetsbaarheid onvoldoende wordt onderkend.

Van Kempen gaat in op de inquisitoire aard van het Nederlandse strafproces, dat zich echter steeds meer ontwikkelt in de richting van een adversarial proces. Dat betekent dat, naast het openbaar ministerie, de verdediging een steeds zwaardere rol krijgt in het proces en bij het realiseren van de rechten van de verdachte. Dat is in overeenstemming met de eisen van een fair trial zoals neergelegd in artikel 6 EVRM. Maar zo'n systeem werkt alleen als de verdachte en de advocaat goed in staat zijn om op te komen voor de verdedigingsrechten. In de praktijk blijkt dat niet altijd het geval te zijn. Vooral kwetsbare verdachten kunnen het slachtoffer worden van deze ontwikkeling, zo constateert Van Kempen.³⁰ Hij vindt het opvallend dat de Hoge Raad nauwelijks aandacht schenkt aan kwetsbare verdachten en hun advocaat.³¹ Iets soortgelijks geldt voor de plannen voor een nieuw Wetboek van Strafvordering, die evenmin voldoende ondersteuning geven aan de kwetsbare verdachte. Daarbij merken wij op dat door het nieuwe wetboek een nog verdere verschuiving gaat plaatsvinden van het zwaartepunt in het strafproces naar het vooronderzoek, waardoor de capaciteiten van de verdediging van nog groter belang worden. Dit is waarschijnlijk in het nadeel van zwakkere verdachten.

Van Kempen vindt meer waarborgen voor kwetsbare verdachten noodzakelijk omdat zij uit zichzelf onvoldoende in staat zijn te participeren in het strafproces. Ook begrijpen ze het strafproces niet genoeg op eigen kracht.³² Niet-aangehouden kwetsbare verdachten moeten daarbij, net als aangehouden kwetsbare verdachten, minder makkelijk afstand kunnen doen van een advocaat. Ook moet er, in zijn algemeenheid, beter op worden gelet dat het recht op een advocaat ook daadwerkelijk wordt gerealiseerd, vindt Van Kempen.

ring Strafvordering 2024, nr. 3, p. 1-9 voor een uitgebreide bespreking van deze Europese rechtsinstrumenten.

29 De Brouwer 2024.

30 P.H.P.H.M.C. van Kempen, 'The Right to Fair Preliminary Investigation and Trial for Vulnerable Defendants', in: R. Mackay & W. Brookbanks (red.), *Fitness to Plead: International and Comparative Perspectives*, Oxford: Oxford University Press 2018, p. 231-253.

31 Inmiddels zijn er echter enkele uitspraken waarbij de Hoge Raad zich kritischer opstelt ten opzichte van lagere rechters die te weinig aandacht hebben voor de rechten van kwetsbare verdachten, zie de voetnoten 19, 20 en 23 hierboven.

32 Van Kempen 2018, p. 7.

4. Engeland en Wales

In Engeland en Wales is er al langer aandacht voor de rol en positie van (kwetsbare) verdachten tijdens het verhoor. Sinds de inwerkingtreding van de *Police and Criminal Evidence Act (PACE)* in 1984, waarin onder andere de rechtsbijstand en het opnemen van verhoren zijn geregeld, zou er daar vrijwel nooit meer discussie worden gevoerd over de vraag of de verdachte afstand van een advocaat heeft gedaan en of hij op de juiste manier op zijn rechten is gewezen. Politieverhoren worden daar immers op video opgenomen, zodat gecontroleerd kan worden of alle procedurele waarborgen in acht zijn genomen.³³ In Nederland zijn de verplichtingen rondom opnamen minder strikt en duidelijk dan in Engeland en Wales.³⁴

Verdachten in Engeland, Wales en Schotland worden voorgeleid voor een zogenoemde 'custody officer', een politieagent die niet betrokken is bij de zaak en dus geen belang heeft bij het onderzoek. Deze 'custody officer' informeert de verdachte over zijn rechten, vraagt of hij rechtsbijstand wil, stelt vast of de verdachte in staat is om verhoord te worden en gaat na of er een tolk nodig is bij het verhoor.³⁵ In een 'Letter of Rights', die de verdachte op het politiebureau ontvangt, staat gedetailleerde informatie over het recht op een advocaat voor en tijdens het verhoor.³⁶

Opvallend is dat in Engeland en Wales het nalaten van de verplichting om een 'appropriate adult' in te schakelen bij een kwetsbare verdachte tot bewijsuitsluiting kan leiden. Rechters blijken ook regelmatig een bewijsuitsluiting uit te spreken in die situatie.³⁷ Dit soort (strikte) maatregelen en rechterlijke uitspraken bij het nalaten ervan komen in Nederland nog relatief weinig voor.

5. Empirische methoden

In dit onderzoek zijn negentig politieverhoren geanalyseerd, de meeste met behulp van observaties en de opnamen ervan.³⁸ Bij deze verhoren was er sprake van ver-

33 E. Cape & J. Hodgson, 'The right to access to a lawyer at police stations. Making the European Union directive work in practice', *NJEC* 2014/5, p. 450-479.

34 Malsch & Kranendonk 2024.

35 Spronken 2016.

36 Spronken 2010.

37 R. Dehaghani & D. Newman, "'We're vulnerable too': an (alternative) analysis of vulnerability within English criminal legal aid and police custody", *Oñati Socio-legal Series*, v. 7, n. 6 (2017) – Investigations, p. 406-407. Een bewijsuitsluiting kan, afhankelijk van het andere beschikbare bewijs, leiden tot een vrijspraak. Zie ook M. Malsch, 'Is het totaal meer dan de som der delen? Toezicht op strafvorderlijk overheidsoptreden', *NJB* 2017/43, p. 3132-3137.

38 Deze observaties zijn verricht in het kader van promotieonderzoek van een van de auteurs van dit artikel (Kranendonk). De politie en het Parket-Generaal stemden in met het (geanonimiseerde) gebruik van dit reeds bestaande bestand voor het onderhavige onderzoek. Deze instemming heeft uitsluitend betrekking op de gedeelten die gaan over de rechten van de verdachte; de andere gedeelten van de verhoren zijn niet verstrekt.

denkingen van uiteenlopende delicten, van winkeldiefstal tot brandstichting en verkrachting. De politieverhoren zijn verzameld in zeven politie-eenheden, verspreid over het land.

De onderzoeker³⁹ verdeelde de verhoren, die zijn afgenomen in de periode van 2019 t/m 2021, in drie groepen: verdachten met een vastgestelde LVB en/of psychische stoornis (N=17), verdachten bij wie een vermoeden bestond van een LVB en/of psychische problematiek (N=38) en verdachten die als niet-kwetsbaar werden beschouwd (N=35). Indicatoren voor een vermoeden van kwetsbaarheid waren: werkloosheid, geen of speciaal onderwijs, dagbesteding, medicatiegebruik, bepaalde uitspraken van de verdachte zoals 'Ik ben erg druk in mijn hoofd', 'Ik heb een laag IQ' en opvallende gedragingen van de verdachte. Als er meerdere indicatoren voor kwetsbaarheid naar voren kwamen in een verhoor, werd een vermoeden van kwetsbaarheid aangenomen. Dat was ook het geval bij het optreden van een zeer sterke indicator (bijv. LVB). Bij twijfel overlegde de onderzoeker met de researchkundigen die eveneens betrokken waren bij de analyses van de verhoren.

Nagegaan werd of de verdachten consultatie- en/of verhoorbijstand hadden ontvangen, of zij afstand van rechtsbijstand deden, en hoe de politie hierover uitleg gaf. De delen van de verhoren die gingen over rechtsbijstand, zijn geanalyseerd, en de opleiding van de verhoorders werd genoteerd.

Daarnaast zijn interviews afgenomen onder advocaten (N=7) en ingevulde vragenlijsten ontvangen van advocaten (N=2) die onder meer cliënten met een licht verstandelijke beperking bijstaan. De interviews en de invulling van de vragenlijsten vonden plaats in het jaar 2024. De advocaten zijn met behulp van de zogenoemde 'sneeuwbalmethode' benaderd, waarbij de namen zijn verzameld of verkregen via bestaande contacten binnen de advocatuur. Tijdens de interviews, die een exploratief karakter hadden, zijn vragen gesteld over het herkennen van kwetsbare verdachten; of de verdachten het belang van een advocaat bij het verhoor begrijpen; het doen van afstand; de situaties die afstand bevorderen; het gedrag van LVB-verdachten in vergelijking met andere verdachten; en de brochure met de rechten van de verdachte.⁴⁰

6. Resultaten: analyse van de verhoren

6.1 Afstand van een advocaat

Bij de meerderheid van de verhoren van erkend kwetsbare verdachten is er een advocaat bij het verhoor (82%); afstand lijkt daar dus nauwelijks een rol te spelen.⁴¹ Van de *vermoedelijk* kwetsbare verdachten heeft 80 procent echter géén advocaat bij het verhoor. Van de niet-kwetsbare verdachten heeft 68 procent geen advocaat bij het verhoor.⁴²

Bij erkend kwetsbare verdachten was meestal sprake van speciaal opgeleide verhoorders (opleiding 'Verhoor Kwetsbare Verdachten'). Verdachten bij wie bij de onderzoekers een *vermoeden* bestond van een LVB en/of psychische problematiek en niet-kwetsbare verdachten, werden meestal verhoord door basispolitieteams (bijv. de VVC-afdeling – Veel Voorkomende Criminaliteit). Deze verhoorders hebben in de meeste gevallen geen gerichte opleiding gevolgd op het gebied van het verhoor of van kwetsbare verdachten. Dit kan de reden zijn voor niet-onderkenning van een kwetsbaarheid en daardoor geen inschakeling van een advocaat. Ook werden, a fortiori, deze verdachten dan meestal niet geïnformeerd over de gevolgen van het doen van afstand, zoals de wet vereist bij kwetsbare verdachten (art. 28c lid 2 Sv). Als gevolg van deze verschillende redenen hadden deze verdachten waarschijnlijk vaker geen advocaat bij het verhoor dan bij de twee andere groepen het geval was.

Soms wordt tijdens de verhoren discussie gevoerd over de vraag of de verdachte gebruik wil maken van een advocaat, zo blijkt uit de analyse van de verhoren. In verhoor 42 (vermoeden LVB en/of psychische problematiek) zegt de verhoorder bijvoorbeeld: 'Want ik had vorige week begrepen dat u zei: ik hoef geen advocaat, begreep ik. Maar tegen de advocaat had u gezegd dat u wel weer een advocaat wilde. Nee u had dat niet tegen de advocaat gezegd hoor, maar tegen de collega's had ik dat begrepen.'

In verhoor 32 (LVB en/of psychische problematiek) wordt afstand gedaan. De verdachte zegt: 'Niet nodig' en 'Ik zou niet weten wat ik ermee moet'. Deze zaak werd behandeld door een basispolitieverhoorder. In verhoor 52 (vermoedelijke LVB) is wel consultatiebijstand gegeven, maar geen verhoorbijstand. De verdachte zegt over de advocaat: 'Nee, hij zegt gewoon hetzelfde zeggen wat

39 Zie de vorige voetnoot en Kranendonk 2025.

40 Voor een uitgebreide bespreking van de methoden, de representativiteit van de steekproeven en geheimhoudingsaspecten, zie het rapport dat over dit onderzoek is geschreven: www.ou.nl/documents/40554/43215/RW_Afstand_advocaat_en_kwetsbare_verdachte.pdf.

41 Verhoren met kwetsbare verdachten waarbij geen advocaat was, vonden vooral plaats in VVC-zaken (Veel Voorkomende Criminaliteit).

42 De verhoren waarbij niet duidelijk was of er afstand werd gedaan, zijn weggelaten. Als gevolg daarvan komt het totaal aantal verhoren bij dit deel van de analyse uit op 86. Als er geen advocaat bij het verhoor is, kunnen daar meerdere redenen voor zijn, zoals: een te licht feit voor verplichte rechtsbijstand, de verdachte doet afstand, de advocaat is te druk, de politie herkent de kwetsbaarheid niet of brengt de mogelijkheid van een advocaat niet ter sprake. Niet altijd was duidelijk van welke reden(en) sprake was. Bij de hiernavolgende citaten worden deze mogelijke redenen geïllustreerd.

je tegen mij gezegd hebt dus.’ In verhoor 16 geeft de verdachte aan dat een advocaat voor hem te duur is: ‘Ja geld heb ik niet dus eh.’

In verhoor 10 (LVB en/of psychische problematiek), waarbij afstand is gedaan, vraagt de verhoorder aan de verdachte: ‘U bent u bewust van uw rechten?’ Dit soort vragen is voor iemand met een LVB waarschijnlijk te abstract. De verdachte beantwoordt deze vraag met een onsamenvattend antwoord: ‘Ja, ik weet het, ik ben vroeger genoeg met uh ik denk nou ik ga rustig leven, je wordt 66 nu, en je vriendin wordt 54, we zijn op dezelfde dag jarig. Dat hoor je niet vaak, hè?’

6.2 Het begrijpen van de rol van de advocaat

Zowel kwetsbare als niet-kwetsbare verdachten lijken de rol van de advocaat niet altijd te begrijpen, en ook niet de risico’s van afstand te zien. In verhoor 69 zegt een verdachte van opzetheling (als niet-kwetsbaar beoordeeld): ‘Nee, want dat is niet nodig voor dit joh. Ik heb geen moord gepleegd.’ In verhoor 30 is wel consultatiebijstand ontvangen, maar zegt de verdachte over verhoorbijstand: ‘Wat is het voordeel?’ In een ander verhoor zegt de verhoorder: ‘Maar jij vond het niet erg om het zonder advocaat te doen, dit verhoor?’ De verdachte lijkt de situatie niet belangrijk te vinden: ‘Nee. Mooi horloge.’ In verhoor 76 doet de verdachte afstand en antwoordt op de vraag waarom: ‘Eh, omdat, ik weet dat het alleen maar langer duurt en dat het toch niet per se gaat helpen tot iets.’

Een vermoedelijk kwetsbare verdachte heeft de brochure met rechten niet ontvangen. De verhoorder zegt: ‘Oké, nou die kan ik straks aan je uitreiken. Daar staat in ieder geval in dat je recht hebt op een advocaat en dat soort dingen en alles eigenlijk over dat je verdachte bent en wat daarbij komt kijken. Dus die kan ik zo direct even voor je uitdraaien.’ De verdachte antwoordt: ‘Oh dat hoeft niet hoor, nee dank je’, waarop de verhoorder zegt: ‘Nee? Oké.’ In verhoor 63 (vermoedelijke psychische stoornis) lijkt de verdachte niet te weten wat een advocaat is: ‘Ik heb wel gevraagd aan die meneer die bij me kwam van: “Ja, moet ik dat doen?” Ik heb geen, geen idee, dus eh.’

Bij zes verhoren geeft de advocaat aan (verder) geen tijd te hebben om bij het verhoor aanwezig te zijn. Als advocaten op de hoogte zijn van kwetsbaarheden van hun cliënt, brengt dit niet altijd met zich mee dat zij ook daadwerkelijk aanwezig zijn bij het verhoor, zo blijkt uit de analyse.

7. Resultaten: interviews

De uitkomsten van de interviews/vragenlijsten met advocaten worden hieronder weergegeven.

7.1 Het herkennen van een LVB

Advocaten zeggen dat ze gerichte vragen stellen om te bepalen of de verdachte een LVB heeft: ‘Ik stel bepaalde vragen en daarbij let ik goed op het antwoord om te kijken of de verdachte het snapt. Vragen zoals: “Weet je waarvoor je hier zit?” Ook kijk ik of de verdachte nog weet waar ik het eerder over had. Opvallend stugge en ontwijkende antwoorden zijn voor mij een indicatie dat ik te maken heb met een LVB’er, dit geldt ook bij veel herhalingen. Ook vraag ik persoonlijke dingen, bijvoorbeeld of ze naar school gaan of werk hebben. Bij mijn oordeel ga ik dus voornamelijk af op indrukken en op mijn gevoel.’

Advocaten houden actief rekening met dit soort verdachten: ‘Bij LVB’ers maak ik vaak gebruik van een timeout om bij te sturen, om te coachen. (...) LVB’ers doorzien denk ik wat minder de vragen en waar het verhoor heen gaat. Dit geldt voor iedereen, maar helemaal voor LVB’ers.’ En: ‘Zij zijn niet genoeg in staat om de verklaring door te lezen, hebben een verminderde leesvaardigheid. Vaak begrijpen zij de vraag niet, maar geven wel antwoord. (...) De politie speelt hierop in, vind ik. Dan zeggen ze bijvoorbeeld: “Het duurt erg lang voordat de advocaat erbij kan zijn, laten we alvast beginnen.” Verdachten denken vaak dat ze na het afleggen van een verklaring naar huis mogen.’

Drie advocaten zeggen dat er te weinig aandacht is voor LVB-verdachten: ‘De kwetsbare verdachte wordt niet genoeg onderkend in de rechtspraktijk, er is weinig oog voor. Bij politie, OM, maar ook bij advocaten. Juist bij lichtere zaken kan dit probleem spelen.’

7.2 Het belang van een advocaat

LVB-verdachten zouden volgens de advocaten het belang van rechtsbijstand niet of nauwelijks begrijpen: ‘Ze denken dat een advocaat een hoop geld kost, of ze zeggen dat ze niets te verbergen hebben en niets verkeerd hebben gedaan.’ En: ‘Dit terwijl een advocaat tijdens het verhoor erg belangrijk is. Een verdachte kan bijvoorbeeld over een verklaring die hij bij de politie heeft afgelegd, tegen de rechter zeggen: “Zo heb ik dat niet bedoeld”, terwijl de rechter dan zegt: “Ja maar jouw handtekening staat wel onder het proces-verbaal.” Het is dus heel belangrijk dat ik als advocaat aanwezig ben tijdens het verhoor. (...) Ik kan bijvoorbeeld aan de verhoorders om verduidelijking vragen en zelf aan mijn cliënt vragen of hij het begrepen heeft.’ Overigens begrijpen niet-kwetsbare verdachten de rol van een advocaat ook vaak niet, zo melden enkele advocaten.

De brochure met de rechten van de verdachte wordt door drie geïnterviewde advocaten bekritiseerd. De brochure zou te ‘juridisch’ geformuleerd zijn. Het taalgebruik is te moeilijk, vooral voor mensen met LVB: ‘Ik had een keer een cliënt die minutenlang een formulier op zijn kop vasthield, zonder toe te geven dat hij niet kon lezen.’ Een advocaat vindt de brochure meer een formaliteit. De politie is verplicht bij aanvang van het verhoor te vragen of de verdachte de brochure heeft ontvangen:

‘Soms is de reactie dan: “Ik heb geen idee waar je het over hebt.” De politie moet hoe dan ook in hun computersysteem aanvinken dat de brochure is ontvangen om door te kunnen met het verhoor. De brochure wordt niet altijd uitgereikt en wordt soms door de verdachte weggegooid of genegeerd.’

7.3 Lang op het politiebureau wachten

Een reden voor het doen van afstand kan zijn dat de verdachte lang moet wachten op de advocaat, zeggen verschillende advocaten: ‘Het eerste gesprek op het politiebureau is cruciaal. Wat gebeurt er dan? Jij zit vast als verdachte, en je kinderen komen misschien thuis van school, je hond moet worden uitgelaten. Je wilt als verdachte zo snel mogelijk naar huis. Als er dan wordt gezegd dat je lang zult moeten wachten totdat de advocaat er is, wat doe je dan? Ik denk dat de politie vaak zegt dat verdachten lang moeten wachten op een advocaat. En het wordt nergens vermeld dat de politie dat zegt.’

Enkele jaren geleden liep een pilot bij de politie Amsterdam met de naam ‘Nee-zeggerspiket’. ‘Het ging hierbij onder andere over rechtsbijstand in ZSM-zaken,⁴³ aan verdachten die waren aangehouden en die aangaven geen rechtsbijstand te willen. Er werd dan alsnog een advocaat ingezet om met de verdachte te praten en te toetsen of de verdachte daadwerkelijk geen gebruik wilde maken van rechtsbijstand. Dit betekende dat er altijd een beschikbare advocaat aanwezig was op het politiebureau. Bijna altijd verklaarde de verdachte na dit contact dat ze wel degelijk rechtsbijstand wilden ontvangen, en dat ze nooit afstand hebben willen doen van dat recht.’ Verschillende geïnterviewden bepleiten dat er standaard een advocaat aanwezig is op het politiebureau, en dat de financiering voor deze vorm van rechtsbijstand moet worden verhoogd.

7.4 Afstand doen van een advocaat

LVB-verdachten kunnen de consequenties van hun handelingen moeilijker overzien, zeggen verschillende advocaten: ‘Ik vind dat kwetsbare verdachten geen afstand zouden moeten kunnen doen. Of je nou vrijwillig naar het bureau gekomen bent of bent aangehouden, rechtsbijstand moet er zijn. Ze kunnen het niet genoeg overzien. (...) LVB’ers zijn erg meegaand, ze willen de verhoorder ter wille zijn. En de politie probeert vaak tóch te verhoren, ook als iemand bijvoorbeeld ziek is of onder invloed.’

‘Voor hen is het moeilijker om weerstand te bieden aan verhoorders die aandringen op het doen van afstand van een advocaat’, meldt een advocaat. En: ‘Ik heb de indruk dat LVB’ers eerder afstand doen van een advocaat. Ze hebben bijvoorbeeld geen idee wat een advocaat precies doet of ze denken dat het te veel kost.’

43 Zorgvuldig, Snel en Maatwerk-zaken. Deze zaken worden vaak afgedaan door de uitvaardiging van een strafbeschikking, zonder tussenkomst van een rechter. Zie over dit soort zaken L.M. Schoutsen, J.W. de Keijser, P.M. Schuyt & J.H. Crijns, *Een observatieonderzoek naar de berechting van strafbeschikkingen*, Den Haag: Boom juridisch 2022.

Onbegrip van LVB-verdachten van de rol van de advocaat en de lange wachttijden op het bureau vergroten dus de kans dat deze verdachten afstand doen van rechtsbijstand, terwijl juist voor deze groep en het waarborgen van hun verdedigingsrechten cruciaal is dat zij bijgestaan worden door een advocaat.

8. Conclusies

Bij de grote meerderheid van de verhoren van *erkend* kwetsbare verdachten wordt, vooral bij zwaardere zaken, adequaat gereageerd. In de meeste gevallen zijn advocaten aanwezig bij het verhoor en de meeste verhoorders hebben de VKV-opleiding (Verhoor Kwetsbare Verdachten) of een gespecialiseerde verhoorcursus gevolgd.

Wanneer er slechts een *vermoeden* bestaat dat de verdachte kwetsbaar is, of als de verdachte wordt gezien als niet-kwetsbaar, liggen de zaken anders. Een advocaat is dan beduidend minder vaak bij het verhoor. Dat kan problematisch zijn, want verdachten weten in veel gevallen niet wat een advocaat voor hen kan betekenen en zien de risico’s niet van het doen van afstand. Bovendien verduidelijkt de politie slechts zelden de rol van een advocaat. Als de verdachte afstand wil doen van de advocaat tijdens het verhoor, informeert de politie hem (vrijwel) nooit over de gevolgen daarvan, terwijl de wet dat wel eist.

LVB-verdachten zijn minder goed in staat om weerstand te bieden aan verhoorders die alvast willen beginnen met het verhoor, zonder advocaat, zo wordt gemeld tijdens de interviews. Dat is onwenselijk omdat het juist voor hen van groot belang is om een advocaat te hebben die kan signaleren wanneer vragen te complex of suggestief zijn, en die kan ingrijpen. LVB-verdachten zouden eigenlijk geen afstand moeten kunnen doen.

Een advocaat kan ook het pv van het verdachtenverhoor controleren. Als een LVB-verdachte dat zelf moet doen, is er een aanzienlijke kans dat dat niet of niet goed gebeurt. Een incorrect of onvolledig pv brengt, gezien het sterk schriftelijke karakter van het Nederlandse strafproces, risico’s met zich mee voor de waarheidsvinding, omdat rechters meestal uitgaan van de juistheid ervan.⁴⁴

De gesignaleerde problemen gelden soms ook voor verdachten die niet kwetsbaar zijn. Toch benadrukken de geïnterviewde advocaten dat bij LVB-verdachten de problemen op een grotere schaal spelen, en dat rechtsbijstand dus juist voor deze groep van veel belang is.

Het herkennen van kwetsbaarheden dient in een zo vroeg mogelijk stadium plaats te vinden. In Engeland speelt een ‘custody officer’ een rol bij het onderkennen van kwetsbaarheden en het toepassen van maatregelen.

44 Malsch e.a. 2015; Malsch 2022.

Er dient bovendien een ‘appropriate adult’ aanwezig te zijn tijdens het verhoor van een kwetsbare verdachte. Beide maatregelen kunnen de bescherming aanzienlijk verbeteren. Een extra procedurele waarborg is dat het niet-inschakelen van een ‘appropriate adult’ bij een kwetsbare verdachte kan leiden tot bewijsuitsluiting. Engelse rechters spreken die ook regelmatig uit.⁴⁵ Bovendien worden in Engeland alle verhoren opgenomen, en daarom kan beter worden gecontroleerd of de regels zijn nageleefd en of er wel of geen afstand is gedaan. In Nederland zijn verplichtingen tot het opnemen van verhoren veel minder strikt.⁴⁶

Het verdient aanbeveling om het niet-naleven van de regels voor het verhoor van kwetsbare verdachten op een grotere schaal te sanctioneren. De maatregelen ter bescherming van kwetsbare verdachten in het nieuwe Wetboek van Strafvordering zouden bovendien minder afhankelijk moeten worden gemaakt van het initiatief van de officier van justitie of de rechter.⁴⁷ Verhoren zouden standaard moeten worden opgenomen, zodat ook rechters en andere procesdeelnemers een mogelijke kwetsbaarheid kunnen onderkennen en de gehanteerde verhoormethoden kunnen controleren. De mogelijkheden om een vertrouwenspersoon bij het verhoor aanwezig te laten zijn, dienen te worden verruimd.

Geconcludeerd kan worden dat de rechtsbescherming voor kwetsbare verdachten bij het verhoor meer aandacht verdient. Europese rechtsinstrumenten lijken meer bescherming te bieden dan de Nederlandse wetgeving, en de Nederlandse wetgeving moet daar dan ook op worden aangepast.⁴⁸ Het verdient daarnaast aanbeveling dat de Nederlandse wetgever naar de maatregelen in het Verenigd Koninkrijk kijkt om de bescherming van (kwetsbare) verdachten beter vorm te geven. Ook is belangrijk dat de opleiding voor advocaten en de (basis) politie meer aandacht besteedt aan kwetsbare verdachten en hun rechten.

Een nieuw ontwerp-wetsvoorstel gaat de rechtsbijstand beter regelen.⁴⁹ Er staan nieuwe regels in voor onder meer kwetsbare en niet-aangehouden verdachten, en in die zin betekent het wetsvoorstel een verbetering. Maar ook andere factoren dan een wettelijke regeling zijn van belang. Betrokken functionarissen moeten daadwerkelijk tijd hebben om die regeling na te leven, zij moeten voldoende kennis hebben over kwetsbaarheden, en begrijpelijke uitleg kunnen en willen geven, ook aan mensen met een LVB. Juist op dit soort punten lijkt de praktijk nog tekort te schieten, zo laat ons onderzoek zien. Het ontwerp-wetsvoorstel besteedt daarnaast te weinig aandacht aan het doen van afstand van rechtsbijstand en de risico's dat dit gebeurt terwijl toch echt een advocaat nodig is. Ons onderzoek laat zien dat er situaties

zijn waarbij die afstand wordt bevorderd door de omstandigheden, en soms ook door de professionals zelf. Verdachten worden daarbij niet of nauwelijks geïnformeerd over de gevolgen van het doen van afstand. Dat gebeurt ook bij kwetsbare verdachten die niet goed overzien wat de risico's zijn en bij wie het doen van afstand heel onwenselijke consequenties kan hebben.

Veel van de in dit artikel geschetste problemen kunnen worden ondervangen door een advocaat permanent op het politiebureau aanwezig te laten zijn, zoals bij de pilot van de politie Amsterdam in 2022 gebeurde (‘Nee-zeggerspiket’). Ook uit onderzoek van de Erasmus Universiteit bleek dat verdachten wél rechtsbijstand wensten na een gesprek met een advocaat, terwijl ze dat eerst niet wilden. Afstand kwam veel minder vaak voor.⁵⁰ Dat is vooral bij ZSM een belangrijke bevinding, omdat dit soort zaken vaak afgedaan wordt met een strafbeschikking en er dus geen onafhankelijke rechter betrokken is bij de schuldigverklaring en strafoplegging en de procedure erg snel gaat, waarschijnlijk te snel voor LVB-verdachten.⁵¹

Onze aanbeveling is om het ontwerp-wetsvoorstel te herzien en om standaard rechtsbijstand aan kwetsbare verdachten en de verplichte aanwezigheid van een advocaat op het politiebureau praktisch, maar zeker ook financieel, goed te regelen. De financiering van de sociale rechtshulp schiet op dit moment tekort en sociaal advocaten verdwijnen op steeds grotere schaal. Pas door de toeslagenaffaire is er weer meer aandacht gekomen voor dit probleem, nadat eerder ook al jarenlang griffiegelden en eigen bijdragen zijn verhoogd. Een betere financiering van de sociale advocatuur en het aantrekkelijker maken ervan voor rechtenstudenten zijn dus noodzakelijk.⁵² Daarnaast moeten situaties die het doen van afstand bevorderen, zoals te weinig opgeleide verhoorders, niet-erkenning van kwetsbaarheid, wachten op het politiebureau, advocaten die niet bekend zijn met LVB en andere kwetsbaarheden, en onduidelijke of ontbrekende informatieverschaffing, worden tegengegaan.

45 Dehaghani & Newman 2017; Malsch 2017.

46 Zie daarover Malsch & Kranendonk 2024.

47 De Brouwer 2024.

48 Zie Kramer 2022; Brouwer 2024.

49 Kamerstukken II 2022/23, 36327.

50 Erasmus Universiteit Rotterdam, bijlage bij *Kamerstukken II 2015/16, 31753, nr. 109. Eindrapportage Werkwijze ZSM en Rechtsbijstand*, 28 september 2015. Over de risico's dat te gemakkelijk wordt aangenomen dat de verdachte welbewust kiest voor afstand, zie Van Kempen 2018.

51 Zie hierover ook Schoutsen e.a. 2022.

52 C. Arnoldy, R. van der Beek, O. Goldenberg, S. Mohamed & B. Uilen, ‘Het hele land door voor je burgerrecht. De gaten in de Nederlandse rechtsbescherming’, *De Groene Amsterdammer*, 13-3-2025, p. 22-29.